

AZƏRBAYCAN ELM FONDU

Azərbaycan Elm Fondunun
2022-ci il üçün ƏSAS qrant müsabiqəsinin
(AEF-MCG-2022-1(42)) qalibi olmuş
layihənin yerinə yetirilməsi üzrə aralıq
(rüblük olaraq 1-ci mərhələ)

ELMİ-TEXNİKİ HESABAT

Layihənin adı: "Azərbaycanın paleontoloji atlası" (Azərbaycan ərazisində üzvü aləmin inkişaf tarixi)

Layihə rəhbərinin soyadı, adı və atasının adı: Bayramova Şəfəq Şəmsəddin qızı

Qrantın məbləği: 160 000

Layihənin nömrəsi: AEF-MCG-2022-1(42)-12/06/2-M-06

Müqavilənin imzalanma tarixi: 03 aprel 2023-cü il

Qrant layihəsinin yerinə yetirilmə müddəti: 24 ay

Layihənin icra müddəti (başlama və bitmə tarixi): 01 may 2023-cü il - 01 may 2025-ci il

Layihənin **I mərhələ** üzrə (rüb) məbləği:

Hesabatda aşağıdakı məsələlər işıqlandırılmalıdır:

1	<p>Layihənin həyata keçirilməsi üzrə cari rübdə yerinə yetirilmiş elmi işlər (burada doldurmalı)</p> <p>Cari rübdə nəzərdə tutulduğu kimi Geologiya və Geofizika İnstitutunda və Təbiət Tarixi muzeyində saxlanılan Devondan – Holosenə qədər yaşları olan fosil nümunələri atlas üçün seçilib ayrılıb. Onların ümumi sayı 400-ə yaxındır. Geoxronoloji yaşlarına və orqanizmlərin növlərinə görə qruplaşdırılıb. Təmizlənmiş və seçilmiş paleontoloji material atlasa şəkillərin çəkilməsi üçün hazırlanıb.</p> <p>"Azərbaycanın paleontoloji atlası"-nın "Giriş" iki dildə (Azərbaycan, ingilis) yazılıb və redaktə olunub.</p> <p>Burada Fanerozoyn dövründə, bütövlükdə biosferin ümumi inkişafı fonunda, üzvi dünyanın təkamülündə əsas amil – fauna və floranın növ müxtəlifliyinin və onların fərqli yaranma səviyyələrinə mənsubiyyətinin müəyyən edilməsi barəsində.</p> <p>Təkamül hadisələri və bu prosesin əsas mərhələləri haqqında paleontoloji tədqiqatlardan alınan</p>
---	--

informasiyanın natamamlığına baxmayaraq, onlar böyük stratigrafik əhəmiyyətə malik olan əsas fauna qruplarının (ammonitlər, ikilaylı foraminiferlər, ostrakodlar, mərcanlar, molyusklar, braxiopodlar və başqaları) kifayət qədər inandırıcı filogenezlərini yaradılması imkanları haqda.

Eyni zamanda mikro- və makrotəkamül prosesində diskretliyin varlığı bütün bu prosesə bəzən əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən kiçik amilləri də öyrənməyə imkan verir. Konkret filetik sıralarda müxtəlif formalı qırılmaların tədqiqatları, geoloji dövrlərin sərhədlərində müxtəlif səviyyəli taksonomik qrupların kəskin dəyişməsi paleontoloji tədqiqatların mühüm fundamental istiqamətidir.

Azərbaycanda qədim paleontoloji qalıqların öyrənilməsinin tarixi müvafiq tədqiqatların intensivliyindən, stratigrafik əhatə miqyasından, həmçinin bu tədqiqatlarda milli kadrların iştirakı dərəcəsindən asılı olaraq bir neçə mərhələyə bölünür. XX əsrin 50-80-ci illərində qədim paleontoloji qalıqların (məsələn, Yura ammonitləri, Təbaşir inoseramı, ammonitlər və belemnitləri, Paleogen nummulitləri, Miosen pelesipodları və s.) yaş qrupları üzrə mütəxəssislərin birləşməsi prioritet idi. Daha sonra, ötən yüzilliyin doxsanıncı illərinin sonunda fundamental tədqiqatların prioritetləri bir qədər dəyişərək ekosistemlərin təkamülünün, paleobiologiyanın, biostratigrafik hadisələrin öyrənilməsi və s. sahələrə üstünlük verilməsi məsələsinə toxunulmuşdur .

“Azərbaycanın Korifey paleontoloqları” barəsində fəsil hazırlanıb. Azərbaycanda paleontoloji-stratigrafik tədqiqatların inkişafının təməli akademiklər: Musa Mirzə oğlu Əliyev, Qambay Əsgər oğlu Əlizadə, professorlar: Əbdülhəmid Yusif oğlu Xəlilov, Cəlil Mustafa oğlu Xəlilov, Dünya Ələkbər qızı Ağalarova kimi korifeylər tərəfindən qoyulmuşdur. Bu alimlərin fəaliyyəti paleontoloji və stratigrafik ideyaların sürətli inkişafı, qədim onurğasız faunanın və fitoqalıqların (nanofossiliyalar da daxil olmaqla) öyrənilməsi ilə müşayiət olunurdu. Beləliklə, XX əsrin sonuna qədər demək olar ki bütün arxistatigrafik fauna qrupları, onların təkamülü, həmçinin onların yaşaması şəraitinin paleoekoloji, paleobioloji, paleobiogeokimyəvi və başqa aspektləri artıq ətraflı öyrənilmişdi. Şübhəsiz, bütün bu tədqiqatlarda görkəmli rus alimləri D.V.Nalivkin, B.S.Sokolov, V.F.Pçelintsev, N.P.Lupov, V.A.Vaxrameyev, Y.A.Orlov, A.Y.Rozanov, Q.Y.Kırımçols, V.P.Makridin, V.N.Şimanski, D.P.Naydin, V.E.Rujentseva və başqalarının böyük rolu olmuşdur.

Bu dövr həqiqətən, elmin, o cümlədən paleontologiya-stratigrafiya elminin “qızıl əsri” – intibah dövrü idi. Elmdə və onun praktiki tətbiqində bu tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi, əlbəttə, tədqiqatçılar – yüksək ixtisaslı mütəxəssislər idi və yalnız yüksək ixtisaslı kadrlar Azərbaycanın paleontologiya-stratigrafiya elminin nailiyyətlərinin səviyyəsini dinamik şəkildə artırırdı. Onların arasında paleontologiya üzrə görkəmli mütəxəssislər T.A.Həsənov, Q.M.Sultanov, X.Əliyulla, B.Q.Vəkilov, A.B.Abbasov, R.Q.Babayev, Ş.Ə.Babayev, M.R.Əbdülqasımzadə, Q.A.Əliyev, R.Ə.Əliyev, R.O.Qoşqarlı, R.N.Məmmədzadə, O.B.Əliyev, E.Z.Atayeva, X.Ş.Əliyev və başqalarının adları xüsusi qeyd edilib.

Beləliklə, fundamental paleontoloji-stratigrafik tədqiqatların geniş miqyas alması sayəsində Azərbaycan

alimləri respublikada geoloji tədqiqatların ciddi paleontoloji-stratiqrafik bazasını yaratmaq imkanı əldə etdilər. Azərbaycan ərazisinin regional geoloji tədqiqinin planuuyğun və sistemativ şəkildə davam və inkişaf etdirilməsi yekunda müasir metodlara və paleontologiya, stratiqrafiya, izotopların geoxronologiyası, fasial-paleocoğrafi analiz və tarixi-geoloji sintez sahələrində nailiyyətlər kompleksinə söykənən fundamental formasion-stratiqrafik və geoxronoloji təməl yaradılması ilə nəticələndi. Yuxarıda söylənən nailiyyətlərin qazanılmasında bir sıra elm korifeylərinin xidmətləri misilsizdir: Azərbaycanda paleontologiyanın əsaslarını qoyan 10 ən məşhur paleontoloqların qısa formatda tərcümeyi hall və nailiyyətləri barəsində mətnlər hazırlanıb və redaktə olunub.

“Təbiət tarixi Muzeyi” haqında da mətn artıq iki dildə hazırdır.

Mətnə Azərbaycanda Təbiət Tarixi Muzeyinin qısa tarixi öz əksini tapmışdır. Təbiət Tarixi Muzeyinin ilk direktoru professor R.C.Cəfərovun (1883-1971), onun həmkarları, professorlar V.V.Boqaçov, N.İ.Burçak-Abramoviç, D.V.Hacıyev, həmçinin onların çoxsaylı şagirdləri və davamçıları: N.A.Ələkbərova, S.M.Asanova, F.M.Axundov, T.M.Heybətov və başqalarının tədqiqatları Azərbaycanda onurğalılar faunasının paleontologiyasının inkişafında böyük rolunu vurğulanmışdır. Hazırda Təbiət Tarixi Muzeyinin tədqiqatlarının əsas istiqamətləri barəsində qısa məlumatlar verilmişdir – Paleontologiya, Arxeogeologiya, Arxeozoologiya, Xəzər suitisinin ekologiyası, Təhsil və maarif.

2012-ci ildən başlayaraq Mingəçevir su anbarının ətrafında, Bozdağ və Qaraca dağ silsilələrinin qollarında (Abşeron və Bakı çöküntüləri) ilk dəfə olaraq onurğalı heyvanların müxtəlif növlərinin böyük miqdarda yığılması (ibtidai öküz – *Bos* sp., bizon – *Bison* sp., öküz – *Bubalus* sp., meşə fili – *Palaeoloxodon antiquus*, nəhəng maralın əcdadı – *Praemegaceros verticornis* (hər iki növ ilk dəfə Azərbaycan ərazisində aşkar edilmişdir), qədim Merka kərgədanının iki növü – *Stephanorhinus hundsheimensis* və *Stephanorhinus kirchbergensis*, troqonteriya filinin və ya Vyusti filinin kəlləsi, *Equus stenorhinus* stenorhin atının postkranial və kranial skeletinin, qədim kabaloid atının – *Equus* sp., nəhəng maralın – *Megaloceros giganteus*, nəcib maralın – *Cervidae* gen. sümükləri), həmçinin qədim (aşağı Paleolit dövründə yaşamış) insanın böyük miqdarda əmək alətləri aşkar edilmişdir. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Mingəçevir su anbarının ətrafındakı ərazi qazıntı halında tapılan onurğalı heyvanların dünyada analoqları olmayan unikal (ölçüsünə, relyefinə və hər il aşkar edilən qazıntı materiallarının xarakterinə görə) regionudur və bu ərazinin mühafizə edilməsi üçün ona ümumdünya əhəmiyyətli “Təbiət abidəsi” statusu verilməsi məsələsi aktualdır. 2020-ci ildə Təbiət Tarixi Muzeyinin əməkdaşları tərəfindən Cəngi dağının yamaclarında Maykop florasının və onurğalı heyvanlar faunasının (balınayaoxşar, qığırdaqlı və sümüklü balıqlar) yeni böyük yatağı aşkar edilmiş barəsində məlumat verilmişdir.

Paleontologiya praktikasının tələblərinə cavab verən sümük sisteminin hərtərəfli öyrənilməsi nəticəsində “kompleks osteologiya” adı almış yeni elmi istiqamət yaranmışdır. Bu istiqamətdə məməlilərin müxtəlif növlərinin ayrı-ayrı sümüklərinin və dişlərinin makrostrukturuna və

	<p>mikrostrukturuna aid tədqiqatlar aparılmışdır. Kranial və poskranial skeletin bənd, əzələ, damar və əsəb relyefləri müəyyən edilmişdir. Xronofiksasiyaedici strukturlara əsasən məməlilərin fərdi yaşını təyin etmək üçün çoxsaylı makromorfoloji və mikromorfoloji meyarlar müəyyən edilmişdir.</p> <p>Ümumi hazırlanmış mətn iki dildə illüstrasiyalarla bir yerdə 80 səhifədən ibarətdir: “Giriş”, “Azərbaycanın Korifey paleontoloqları”, “Təbiət tarixi Muzeyi”</p>
2	<p>Layihənin həyata keçirilməsi üzrə planda nəzərdə tutulmuş işlərin yerinə yetirilmə dərəcəsi (cari rüb üçün, faizlə qiymətləndirməli)</p> <p>(burada doldurmalı)</p> <p>100%</p>
3	<p>Hesabat dövründə alınmış elmi nəticələr, onların yenilik dərəcəsi</p> <p>(burada doldurmalı)</p> <p>Son 150 il ərzində Azərbaycan ərazisində aparılmış paleontoloji tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycanın Fanerozooy çöküntü kompleksindən zəngin onurğasızlar (molyusklar, çiyinayaqlılar, dəniz kirpili, mərcan polipləri), onurğalılar (məməlilər, quşlar, sürünənlər, suda-quruda yaşayanlar, qığırdaqlı və sümüklü balıqlar), mikrofauna (foraminifer, ostrakoda və balıq otolitləri), bitki qalıqları (sporlar, tozcuqlar, dinosistlər, nanoplanktonlar, diatomlar, yarpaqlar, ağac gövdələri, meyvələr, toxumlar və s.) kolleksiyaları təftiş və təsvir olunub.</p>
4	<p>Layihənin yerinə yetirilməsi zamanı istifadə olunan üsul və yanaşmalar</p> <p>(burada doldurmalı)</p> <p>Əldə olan bütün fauna və flora kolleksiyaları nəzərdən keçirilir, süxur qalıqlarından təmizlənir, şəkli çəkilir.</p> <p>Onurğalılar faunasına aid olan dağılmış sümüklər bərpa olunur, skeletlər yığılır və şəkli çəkilir.</p> <p>Toplanmış şəkillər və onlara uyğun məlumatlar – fərdlərin müasir təsnifata uyğun cins və növ adı, stratigrafik yaşı, tapıldığı yer, biostratigrafik əhəmiyyəti və paleoekoloji xüsusiyyətləri barədə qısa məlumatlar toplanır və atlas formasına salınır.</p>
5	<p>Layihə üzrə elmi nəşrlər (məqalələr, monoqrafiyalar, icmalar, konfrans materialları, tezislər) (dərç olunmuş, çapa qəbul olunmuş və çapa göndərilmişləri ayrılıqda qeyd etməklə) (surətlərini əlavə etməli!)</p> <p>(burada doldurmalı)</p>
6	<p>İxtira və patentlər, səmərələşdirici təkliflər</p> <p>(burada doldurmalı)</p>
7	<p>Layihə üzrə ezamiyyətlər</p> <p>(burada doldurmalı)</p>
8	<p>Layihə üzrə elmi ekspedisiyalarda iştirak</p> <p>(burada doldurmalı)</p>
9	<p>Layihə üzrə digər tədbirlərdə iştirak</p> <p>(burada doldurmalı)</p>

10	Layihə mövzusu üzrə elmi məruzələr (seminarlar, konfranslar, dəyirmi masalar və s. çıxışlar) (burada doldurmalı)
11	Layihə üzrə əldə olunmuş cihaz, avadanlıq və qurğular, mal və materiallar (burada doldurmalı)
12	Yerli həmkarlarla əlaqələr (burada doldurmalı)
13	Xarici həmkarlarla əlaqələr (burada doldurmalı)
14	Layihə mövzusu üzrə kadr hazırlığı (burada doldurmalı)
15	Sərgilərdə iştirak (burada doldurmalı)
16	Təcrübəartırmada iştirak və təcrübə mübadiləsi (burada doldurmalı)
17	Layihə mövzusu ilə bağlı elmi-kütləvi nəşrlər, kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar, yeni yaradılmış internet səhifələri və s. (burada doldurmalı)

Layihə rəhbərinin imzası _____ Bayramova Şəfəq Şəmsəddin qızı

Tarix _____

QEYD: bütün hallarda uyğun olan bəndlər doldurulmalıdır.